

KS. KAZIMIERZ BEŁCH

ŚRODOWISKO RODZINNE A RELIGIJNOŚĆ DZIECI

Rodzina, ze względu na rolę pełnioną w procesach socjalizacyjno-wychowawczych, znajduje się w kręgu zainteresowań wielu dyscyplin naukowych, w tym także socjologii. W trakcie badań empirycznych — przeprowadzonych w ramach tej ostatniej — stwierdzono, że przebieg procesu uspołecznienia dziecka uwarunkowany jest charakterem środowiska rodzinnego. Między innymi wykazano, że rodzina wywiera wpływ na postawy i zachowania dzieci, np. na ich stosunek do nauki, na jakość współżycia z otoczeniem itp. Dostrzeżono związek między nieprzystosowaniem społecznym, wykolejeniem i przestępczością a brakiem odpowiedniej atmosfery wychowawczej w rodzinie. Zauważono też rolę rodziny w procesie resocjalizacji nieletnich przestępców¹.

Wobec powyższych spostrzeżeń, świadczących o wpływie rodziny na różne płaszczyzny uspołecznienia dzieci, nasuwa się pytanie, czy wpływ ten zaznacza się także w dziedzinie religijności; innymi słowy — czy również religijność dzieci uzależniona jest od środowiska rodzinnego.

Problem ten zawiera kilka kwestii szczegółowych. Warto tu zwrócić uwagę zwłaszcza na następujące:

1. Czy religijność dzieci uzależniona jest od religijności ich rodzin?
2. Czy stan religijności dzieci uzależniony jest od społecznego typu rodziny? Jeśli tak, to jakie typy rodzin charakteryzują się wyższym stanem religijności dzieci: rodzina wielka — czy rodzina mała, rodzina wielodzietna — czy rodzina małodzietna, rodzina pełna — czy rodzina

---

¹ Por. np. Z. Szymańska. *Dziecko trudne*. Warszawa 1955; taż. *Dziecko wykolejone*. Warszawa 1957; S. Batawia. *Proces społecznego wykolejenia się nieletnich przestępców*. Warszawa 1959; A. Pawełczyńska. *Przestępczość grup nieletnich*. Wrocław 1956; C. Czapów i S. Manturzewski. *Niebezpieczne ulice. U źródeł chuligaństwa. Materiały i refleksje*. Warszawa 1960; P. Kryczka. *Rodzina a problem wykolejenia i reedukacji nieletnich przestępców na podstawie badań przestępczości nieletnich w Lublinie*. „Studia Socjologiczne” 3:1963 nr 3 s. 127-151.

niepełna, rodzina zamknięta — czy rodzina otwarta?

Biorąc pod uwagę szerokie możliwości oddziaływania rodziny na dziecko, można wysunąć — odnośnie do zarysowanej tu problematyki — następujące hipotezy:

1. Religijność dzieci posiada cechy charakterystyczne dla religijności ich rodzin;

2. Stan religijności dzieci uzależniony jest od stanu religijności rodziców: im wyższy stan religijności rodziców — tym wyższy stan religijności dzieci; i odwrotnie: im niższy stan religijności rodziców — tym niższy stan religijności dzieci.

3. Stan religijności dzieci uzależniony jest też od społecznego typu rodziny: dzieci z rodzin wielkich, wielodzietnych, pełnych i zamkniętych odznaczają się wyższym stanem religijności niż dzieci z rodzin małych, małodzietnych, niepełnych i otwartych.

Weryfikacji postawionych tu hipotez dokonano na drodze badań empirycznych². W Polsce podjął je Zakład Socjologii Religii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W latach 1968-1975 przeprowadził on 17 badań ankietowych wśród dzieci szkolnych z klas V—VIII szkół podstawowych. Badania te, zrealizowane za pomocą tych samych metod i technik na podstawie jednakowej wersji kwestionariusza, mogą być potraktowane łącznie. Ogółem, na 4178 dzieci wytypowanych drogą losowania do badań otrzymano 3950 odpowiedzi, co stanowi 95% założonej próby. Respondenci reprezentują różne typy środowisk społecznych, mianowicie: wieś (838 osób), państwowe gospodarstwo rolne (145 osób)³, małe miasto (2029 osób) i wielkie miasto (938 osób). Badania dotyczyły ankietowanych dzieci i ich rodzin. Ich przedmiotem była zjawiskowa strona religijności w swym instytucjonalnym wymiarze, w ujęciu G. Le Bras. Uwzględnione zatem zostały trzy podstawowe jej parametry: wierzzenia religijne, praktyki religijne i moralność religijna.

² W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat problem: „rodzina a religijność dzieci” był przedmiotem licznych badań zwłaszcza w krajach Europy Zachodniej i w Ameryce Północnej. Wyniki tychże badań można znaleźć m. in. w następujących opracowaniach: T. M. Newcomb, G. Syehla. *Intra Family relationships in Attitude*. „Sociometry” 1:1937 s. 180; G. Hirschberg, A. E. Gilliland. *Parentchild relations in Attitudes*. „Journal of Abnormal and Social Psychology” 37:1942 s. 125-130; C. Leplae. *Pratique religieuse et milieux sociaux*. Louvain 1949 s. 41; O. Schreuder. *Kirche im Vorort. Soziologische Erkundung einer Pfarrei*. Freiburg 1962; B. van Leeuwen. *Het Gemengde huwelijk*. Assen 1959; K. Dobbelaere. *Soziologische analyse van de katholiciteit*. Antwerpen 1966; A. M. Greeley, P. H. Rossi. *The Education of Catholic American*. Chicago 1966; L. A. Vasowics. *Familie und religiöse Sozialisation*. Wien 1970.

³ Środowisko pegeerowskie znacznie się różni od typowych środowisk wiejskich. Toteż, mimo szczerpłego zakresu badań, wyodrębniono je od pozostałych badanych wsi.

Wymienione tu badania umożliwiają w jakimś stopniu rozwiązanie postawionego wyżej problemu w odniesieniu do dzieci szkolnych z klas V-VIII szkół podstawowych (to jest w wieku 12-15 lat). Jedną z prób rozwiązania stanowi poniższa prezentacja ważniejszych wyników badań. Najpierw zostanie ukazany stan i charakter religijności rodzin (I) oraz stan i charakter religijności dzieci (II). Pozwoli to na dokonanie wzajemnych porównań celem uchwycenia ewentualnych podobieństw, które wskazywałyby na istnienie zależności pomiędzy środowiskiem rodzinnym a religijnością dzieci. Dokładniej ową zależność ukaze — przeprowadzona następnie — korelacja stanu religijności dzieci ze stanem religijności ich rodziców (III) i ze społecznymi typami rodzin (IV).

I. STAN RELIGIJNOŚCI RODZIN

Poniższe analizy zmierzają do ukazania stanu zróżnicowań i charakterystycznych cech religijności badanych rodzin. Wśród czynników różnicujących stan religijności rodzin zostanie uwzględniona struktura płci badanych rodziców oraz typ środowiska społecznego. Przedmiotem analiz będzie stosunek rodziców do wiary religijnej, do praktyk religijnych i do moralności religijnej. Za ich podsumowanie posłuży przeprowadzona w końcu typologia religijności rodzin.

Badania odsłoniły wiele interesujących cech religijności rodzin. Prawie wszyscy ankietowani rodzice są wierzący. Odsetki niewierzących ojców wynoszą 4,3% ogółu badanych, a niewierzących matek — 1,0%. Stan niewierzących zróżnicowany jest w zależności od typu środowiska społecznego. Wzrasta on wraz ze wzrostem otwartości środowiska. Warto tu dodać, że w każdym z badanych środowisk niewierzących ojców jest kilkakrotnie więcej niż niewierzących matek. Ich odsetki wynoszą odpowiednio: na wsi — 1,1% i 0,5%; w małych miastach — 4,6% i 0,8%; w wielkich miastach — 7,0% i 2,0%⁴.

⁴ Wykorzystane w niniejszym opracowaniu rezultaty badań zawarte są w maszynopisach prac dyplomowych przechowywanych w Archiwum KUL. Zestaw tychże prac zamieszczony jest w aneksie. Nazwa badanej miejscowości wyszczególniona jest w tytule każdej pracy. Ponieważ w Lublinie i w Szczecinie przeprowadzono po dwa badania, dlatego — dla uniknięcia nieporozumień — badania przeprowadzone w parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Lublinie będzie określane jako „Lublin I”, a badanie zrealizowane w parafii św. Agnieszki w Lublinie — jako „Lublin II”. Podobnie, badanie przeprowadzone w parafii św. Józefa

Rodzice interesują się w jakimś stopniu religią i Kościołem. Świadczą o tym rozmowy o sprawach religijnych prowadzone w ok. 90% badanych rodzin. Interesujący się religią i Kościołem odnoszą się do przedmiotu swych zainteresowań w ogromnej większości pozytywnie. Negatywną postawę zajmuje jedynie ok. 4% badanych. Wraz ze wzrostem otwartości środowiska zmniejszają się zarówno odsetki rodziców wyrażających się pozytywnie o religii, jak też odsetki krytykujących sprawy związane z religią na korzyść nie interesujących się w ogóle tymi zagadnieniami. Podczas gdy w badanych wioskach i w środowisku pegeerowskim odsetki rodzin nie prowadzących w domu rozmów na tematy religijne wynoszą przeciętnie 3%, to w małych miastach osiągają 10%, a w miastach wielkich — 13%.

Z przychylnym nastawieniem rodziców do spraw religijnych przeważnie nie idzie w parze troska o pogłębienie swej wiary przez czytelnictwo religijne. Nie wszystkie rodziny posiadają książki o treści religijnej. Pismo św. znajduje się w 61% badanych rodzin, katechizm — w 48%, inne książki religijne (poza modlitewnikami) — w 28%. Znaczna część rodziców posiadających książki religijne nigdy do nich nie zagląda. Pismo św. np. czytane jest od czasu do czasu tylko przez 15% badanych ojców i 22% matek. W rodzinach wiejskich niski jest też stan czytelnictwa czasopism religijnych. Na przykład mieszkańcy wiejskiej parafii Wiżajny, liczącej ok. 1500 osób, pobierają tygodniowo z kiosków „Ruchu” 21 egzemplarzy religijnych czasopism, w tym 13 tygodników i 8 egzemplarzy „Słowa Powszechnego”, mimo iż możliwości nabycia są większe. Warto tu poinformować, że ci sami parafianie w ciągu tygodnia wykupują w miejscowych kioskach „Ruchu” 1000 egzemplarzy „Gazety Białostockiej” oraz 150 egzemplarzy „Trybuny Ludu”. W świetle tej ostatniej informacji stan zainteresowania prasą religijną okazuje się znikomy. Podobny stan stwierdzono w innej parafii wiejskiej — w Końskowoli, liczącej ponad 8000 mieszkańców. Rozprowadza się tam tygodniowo 36 egzemplarzy czasopism religijnych (28 tygodników i 8 egz. „Słowa Powszechnego”), podczas gdy w jednym tylko kiosku „Ruchu”

---

zefa w Szczecinie określane będzie jako „Szczecin I”, zaś badanie zrealizowane w parafii św. Stanisława Kostki w Szczecinie — jako „Szczecin II”.

Dane statystyczne zamieszczone w niniejszym opracowaniu najczęściej stanowią średnią wszystkich 17 badań albo średnią badań przeprowadzonych w parafiach należących do tego samego typu środowiska. Czasem cytowane będą rezultaty uzyskane w kilku lub w jednej tylko parafii, a to w przypadku braku danych dla pozostałych badanych parafii. Podział badanych parafii według typów środowiska społecznego przedstawia się następująco: wieś — Wiżajny, Rossosz, Garbów, Końskowola; pegeer — Bartoszyce; małe miasto — Krosno Odrzańskie, Pasiek, Międzyrzecz Wielkopolski, Pionki, Kraśnik Fabryczny, Augustów, Piotrków Trybunalski, Puławy; wielkie — miasto Lublin I, Lublin II, Szczecin I, Szczecin II.

(cbok kilku innych czynnych na terenie parafii) sprzedaje się codziennie ok. 285 egzemplarzy „Sztandaru Ludu”. W miastach zainteresowanie prasą religijną jest znacznie żywsze. W Lublinie I regularnie lub sporadycznie czyta czasopisma religijne 24% badanych rodzin, a w Szczecinie I — 31%.

Stan praktyk religijnych w rodzinach jest mocno zróżnicowany ze względu na rodzaj praktyki, strukturę płci badanych rodziców oraz typ środowiska społecznego. Najlepiej wypełniane są praktyki jednorazowe. Jednakże przypadki ich zaniedbania, bardzo rzadkie na wsi, wzrastają w miastach, zwłaszcza wielkich. Np. małżeństwa niekatolickie (tj. bez ślubu kościelnego) w badanych wioskach stanowią 0,4% ogółu objętych ankietą małżeństw, w rodzinach pegeerowskich — 1,4%, w małych miastach — 1,1%, w wielkich miastach — 4,9%.

Bardziej zróżnicowany jest stosunek rodziców do praktyki mszy św. Matki okazują się tu znacznie gorliwsze niż ojcowie. Regularnie wypełniają obowiązek niedzielny w badanych rodzinach 50% matek i 32% ojców. W ogóle nie uczęszcza na mszę św. 5% matek i 13% ojców. Najwyższe odsetki regularnie uczęszczających zauważono w małych miastach. Wynoszą one dla ojców 40%, a dla matek — 57%. Wieś i wielkie miasta zajmują pod tym względem pośrednie miejsce. W każdą niedzielę uczęszcza na mszę św. na wsi 22% ojców i 44% matek, a w wielkich miastach — 26% ojców i 46% matek. Najniższy stan dominantes⁵ zaobserwowano w rodzinach pegeerowskich. Regularnie uczęszcza tam na mszę św. zaledwie 6% ojców i 17% matek.

Praktyka pacierza także znacznie różnicuje badane rodziny. Codziennie odmawia pacierz 46% ojców i 68% matek; nigdy tego nie czyni — 34% ojców i 17% matek. Pozostała część rodziców modli się nieregularnie. Najczęściej odmawiają pacierz rodzice mieszkający na wsi; najrzadziej — rodzice mieszkający w wielkich miastach. Odsetki ojców i matek odmawiających pacierz codziennie kształtują się w poszczególnych typach środowisk następująco: wieś — 67% i 86%; pegeer — 32% i 61%; małe miasto — 46% i 68%; wielkie miasto — 25% i 54%.

W badanych rodzinach stwierdzono dość duże nasilenie wykroczeń moralnych. 40% rodziców kłóci się między sobą; 17% — kłóci się z sąsiadami; 24% — gniewa się z sąsiadami; 68% rodzin pije alkohol, w tym 55% ojców i 8% matek. Stan kłótni i gniewów sąsiedzkich jest zróżnicowany środowiskowo. Wykroczenia te najczęściej mają miejsce w pegeerze, a następnie — na wsi; najrzadziej zaś — w małych miastach.

Szeroki zasięg wykroczeń moralnych stanowi o poważnym braku w życiu religijnym badanych rodzin. Zestawienie tychże wykroczeń ze

⁵ Terminem „dominantes” określa się katolików wypełniających obowiązek uczestniczenia w niedzielnej mszy św.

stanem praktyk religijnych wskazuje na rytualistyczne ukierunkowanie religijności. Uwidacznia się to wyraźnie w środowisku wiejskim. Np. w parafii Garbów codziennie modli się 67% ojców i 86% matek. Mimo tego 45% tychże rodziców kłóci się między sobą, 36% — kłóci się z sąsiadami, a 49% — gniewa się z sąsiadami. Podobna zresztą sytuacja zachodzi w niektórych parafiach miejskich. Np. w Pionkach — mimo bardzo wysokiego stanu praktyki codziennego pacierza (74% ojców i 90% matek) oraz regularnego uczęszczania na mszę św. (49% ojców i 69% matek) — 48% rodziców kłóci się między sobą, a 26% — kłóci się z sąsiadami.

Zrealizowane badania pozwoliły na przeprowadzenie typologii religijności rodzin. Wyodrębniono trzy typy religijności: aktywny, bierny i zaniedbany. Do typu aktywnego zaliczono te rodziny, w których rodzice regularnie uczęszczają na mszę św., codziennie odmawiają pacierz, często przystępują do sakramentów św., czytają Pismo św. lub czasopisma religijne, żyją w zgodzie, nie nadużywają alkoholu. Rodziny tego typu stanowią 36% badanych.

Do typu biernego należą te rodziny, w których rodzice uczęszczają na mszę św. i odmawiają pacierz nieregularnie, rzadziej przystępują do sakramentów św., mało interesują się czytelnictwem pism religijnych, nie zawsze żyją w zgodzie z otoczeniem. Rodziny typu biernego stanowią najliczniejszą grupę. Swym zasięgiem obejmują 41% badanych rodzin.

Do typu zaniedbanego zostały zaliczone te rodziny, w których rodzice nigdy nie odmawiają pacierza lub czynią to rzadko, uczestniczą we mszy św. rzadziej niż jeden raz w miesiącu, są skłóceni i pogniwani z otoczeniem. Rodziny typu zaniedbanego stanowią 23% ogółu badanych rodzin⁶.

Sumując zaprezentowane tu wyniki badań stwierdza się, że:

1. religijność ankietowanych rodzin ukierunkowana jest rytualistycznie przy równoczesnej małej trosce o dostateczne uświadomienie religijne

⁶ Rozgraniczenie poszczególnych typów religijności i ustalenie ich zasięgu stanowi pewne uproszczenie badanej rzeczywistości. Bowiem wymienione wyżej kryteria typologii w praktyce nie zawsze okazywały się spójne. Zdarzało się niekiedy tak, iż według niektórych wskaźników rodzina kwalifikowała się np. do typu aktywnego, a według innych — do typu biernego lub zaniedbanego. Toteż w celu ustalenia zasięgu poszczególnych typów zasza konieczność preferowania jednego kryterium i ustalania typologii przede wszystkim według niego. Kryterium preferowanym w prezentowanej tu typologii jest praktyka mszy św. Wskutek tego ustalony zasięg poszczególnych typów religijności adekwatnie określa jedynie stosunek rodziców do mszy św. Pozostałe wskaźniki określone są niezbyt precyzyjnie, z uwzględnieniem pewnego marginesu odchyień od norm nakreślonych dla danego typu.

- oraz przy braku wyraźnego wpływu religii na życie moralne;
2. matki są bardziej religijne niż ojcowie;
  3. najwyższym stanem religijności odznaczają się rodziny w małych miastach, a w następnej kolejności — rodziny wiejskie, pegeerowskie, wielkomijskie.

II. STAN RELIGIJNOŚCI DZIECI

Celem poniższych analiz będzie poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, czy religijność dzieci posiada cechy charakterystyczne dla religijności ich rodzin. Biorąc pod uwagę ukazane wyżej cechy religijności rodziców, należałoby sprawdzić⁷:

- 1 — czy religijność dzieci jest ukierunkowana rytualistycznie,
- 2 — czy dziewczęta są bardziej religijne niż chłopcy,
- 3 — czy najwyższym stanem religijności odznaczają się dzieci mieszkające w małych miastach, a następnie dzieci wiejskie, potem dzieci z rodzin pegeerowskich, wreszcie dzieci wielkomijskie. Zakres przeprowadzonych badań pozwala na dokonanie teź weryfikacji w płaszczyźnie świadomości religijnej dzieci oraz ich stosunku do praktyk religijnych i do moralności religijnej.

Wszystkie objęte badaniami dzieci są katolikami. Jednakże zarówno ich korzystanie ze środków kształcenia religijnego, jak też stan wiedzy religijnej nie przedstawiają się jednolicie. Stan frekwencji na katechizacji jest silnie zróżnicowany ze względu na typ środowiska społecznego oraz strukturę płci badanych. W środowisku wiejskim uczęszcza na katechizację 95% dzieci, w pegeerze — 91%, w małych miastach 82%, w wielkich miastach — 81%. Dziewczęta pilniej uczęszczają niż chłopcy. Różnica w odsetkach na korzyść dziewcząt wynosi pod tym względem, np. w Wiżajnach 15%, w Piotrkowie Tryb. — 12%, w Szczecinie I — 10%.

Praktyka czytania Pisma św. w domu niewielu znajduje zwolenników wśród dzieci, w Wiżajnach podejmuje ją od czasu do czasu 9% badanych, w Garbowie — 3%, w Międzyrzeczu Wlkp. — 9%, w Lublinie II — 6%.

---

⁷ Dokładniejsze uzasadnienie (na drodze wnikliwszych analiz) ukazanej tu gradacji środowisk ze względu na stan religijności rodziców można znaleźć w obszerniejszej pracy autora, przechowywanej w Archiwum KUL. Niniejsza uwaga odnosi się także do, nakreślonej niżej, gradacji środowisk ze względu na stan religijności dzieci.

Stan wiedzy religijnej u dzieci szkolnych jest dość niski. Np. główne prawdy wiary potrafiło dokładnie wyliczyć tylko 35% badanych. Pozostała część dzieci albo zna tylko niektóre prawdy wiary (31% badanych), albo w ogóle ich nie zna (34% badanych). Stopień znajomości prawd wiary nie wydaje się uzależniony wprost proporcjonalnie od uczęszczania na katechizację. Okazało się bowiem, że wśród dzieci wiejskich, które — jak wyżej zaznaczono — najpilniej uczęszczają, pamięciowa znajomość głównych prawd wiary nie tylko nie jest dokładniejsza, ale nawet słabsza od przeciętnej dla ogółu badanych. Np. w Rossoszu główne prawdy wiary potrafiło w całości wymienić tylko 17% dzieci, a w Końskowoli — 24%. Powyższe fakty zdają się świadczyć o dość powierzchownym traktowaniu przez dzieci zarówno katechizacji, jak też w ogóle obowiązku poznawania prawd wiary.

Praktyki religijne zajmują w świadomości i życiu religijnym dzieci naczelną rolę. Na pytanie: „Co uważasz za najważniejszy obowiązek katolika?“, połowa badanych wskazała na obowiązek liturgiczno-rytualny; w tym 33% dzieci wymieniło mszę św., 10% — pacierz, 8% — spowiedź i komunię św. Obowiązki religijne, jak np. poznawanie i wyznawanie wiary lub jej obrona, zostały uznane za najważniejsze przez 29% badanych; a obowiązki moralne, jak zachowanie przykazań, miłość bliźniego — przez 12%.

Na mszę św. w każdą niedzielę uczęszcza 65% dzieci, 2—3 razy w miesiącu 24%, ok. 1 raz w miesiącu lub rzadziej — 10%, nigdy — 0,5%. Najwyższe odsetki dzieci regularnie wypełniających obowiązek niedzielny odnotowano w małych miastach (72%). Nieco niższym stanem wykazały się dzieci wielkomiejskie (68%). Trzecią pozycję pod tym względem zajmują dzieci wiejskie (54%), ostatnią — dzieci z rodzin pegeerowskich. Stan regularnego uczęszczania na mszę św. tych ostatnich jest bardzo niski (18%): dzieci wiejskie przewyższają je pod tym względem trzykrotnie, a dzieci z małych miast — czterokrotnie. Dziewczęta systematyczniej wypełniają obowiązek niedzielny niż chłopcy. Ich przewaga nad chłopcami jest tutaj bardzo duża. Np. w środowisku pegeerowskim wynosi 16%, w Pionkach — 18%, w Piotrkowie Tryb. — 23%.

Również pacierz zajmuje w religijności dzieci wysoką pozycję. Codzienne odmawianie pacierza uważają one za ważny, obwarowany sankcją grzechu, obowiązek. 51% badanych wyraziło opinię, iż opuszczenie pacierza jest grzechem ciężkim; 33% — iż jest grzechem lekkim; 5% — iż jest grzechem. Codziennie odmawia pacierz 67% ankietowanych dzieci; kilka razy w tygodniu — 20%; rzadziej — 10%; nigdy — 1%. Znaczna część modli się dwukrotnie w ciągu dnia. W parafii Wiżajny czyni to 67% badanych, w parafii Rossosz — 73%, w Piotrkowie Tryb. — 58%, w Lublinie I — 29%, w Szczecinie II — 22%. Stan praktyki pacierza jest silnie

zróznicowany w zależności od typu środowiska społecznego oraz struktury płci dzieci. Najczęściej modlą się dzieci wiejskie; najrzadziej — dzieci mieszkające w pegeerze. Odsetki dzieci codziennie odmawiających pacierz kształtują się w badanych środowiskach następująco: wieś — 80%, pegeer — 42%, małe miasto — 66%, wielkie miasto — 62%. Dziewczeta modlą się znacznie częściej niż chłopcy. Odsetki dziewcząt codziennie odmawiających pacierz są przeciętnie o 20% wyższe od odpowiednich odsetek u chłopców.

Wykroczenia moralne są dość częste wśród dzieci: nie okazuje posłuszeństwa rodzicom — 17% badanych, zaniedbuje obowiązki szkolne — 24%, kradnie — 16%, pije alkohol 16%, pali papierosy — 24%, prowadzi bójki z kolegami — 41%. Stan tychże wykroczeń jest silnie zróznicowany ze względu na strukturę płci badanych. Chłopcy popełniają je znacznie częściej niż dziewczeta. Typ środowiska społecznego również różnicuje częstotliwość wykroczeń dziecięcych. Zróznicowanie to jednak przybiera odmienny kierunek w stosunku do poszczególnych rodzajów wykroczeń. I tak: kradzież, picie alkoholu, palenie papierosów oraz bójki z kolegami najczęściej mają miejsce wśród dzieci środowiska pegeerowskiego. Zaś nieposłuszeństwo rodzicom oraz zaniedbywanie obowiązków szkolnych najczęściej zdarza się dzieciom wielkomiejskim. Natomiast najniższe wskaźniki nieposłuszeństwa dzieci wobec rodziców zauważono w środowisku wiejskim; kradzieże i picie alkoholu — w wielkich miastach; palone papierosów i bójki z kolegami — w małych miastach; zaniedbywanie obowiązków szkolnych — w środowisku pegeerowskim.

W analogiczny sposób ukazanej wyżej typologii religijności rodzin, wyodrębniono typy religijności dzieci. Wzięto tu pod uwagę nieco więcej wskaźników niż poprzednio, między innymi uczęszczanie na katechizację oraz znajomość głównych prawd wiary. Nazwy poszczególnych typów i zasady ich wyodrębnienia są tutaj jednak takie same, jak w typologii religijności rodzin. Zasięg poszczególnych typów religijności dzieci jest następujący: typ aktywny — 48%, typ bierny — 39%, typ zaniedbany — 13%.

Podsumowując ukazane tu rezultaty badań dochodzi się do następujących stwierdzeń:

1 — religijność dzieci jest ukierunkowana rytualistycznie. Praktyki religijne są przez nie najsilniej akcentowane, i to zarówno w sferze przekonań, jak i w płaszczyźnie zachowań. Znacznie mniejszą natomiast przejawiają badane dzieci troskę o poznanie lub pogłębienie prawd wiary oraz postępowanie moralne według jej nakazów, 2 — dziewczeta są bardziej religijne niż chłopcy. Przewaga dziewcząt pod tym względem — bardzo wyraźna — wystąpiła w zakresie wszystkich, uwzględnionych w badaniach, wskaźników religijności, 3 — najwyższym stanem religijności

ci odznaczają się dzieci z małych miast, a w dalszej kolejności — dzieci wiejskie, dzieci wielkomiejskie, dzieci z rodzin pegeerowskich.

Porównanie tychże stwierdzeń z ukazanymi wyżej wynikami badań nad religijnością rodzin wskazuje na daleko posuniętą zbieżność lub podobieństwo religijności rodziców i religijności dzieci. Zarówno religijność rodziców, jak i religijność dzieci są ukierunkowane rytualistycznie. Stan religijności dzieci jest podobnie zróżnicowany ze względu na strukturę płci, zostało to stwierdzone u ich rodziców: dziewczęta i matki są bardziej religijne niż chłopcy i ojcowie. Także zróżnicowanie stanu religijności dzieci ze względu na typ środowiska społecznego jest podobne do zróżnicowania pod tym względem stanu religijności ich rodziców. Najwyższym stopniem religijności wykazali się rodzice i dzieci z małych miast. Drugą pozycję zajmują tutaj rodzice i dzieci wiejskie. Brak zupełnej zgodności wystąpił dopiero odnośnie do trzeciego i czwartego miejsca. Trzecie miejsce zajmują rodziny pegeerowskie i dzieci wielkomiejskie; czwarte — rodziny wielkomiejskie i dzieci z rodzin pegeerowskich. W świetle tychże podobieństw należy pierwszą z postawionych na wstępie hipotez — głoszącą, że religijność dzieci posiada cechy charakterystyczne dla religijności ich rodzin — uznać za potwierdzoną.

Podobieństwo charakteru religijności rodziców i dzieci, ten sam kierunek jej zróżnicowań ze względu na strukturę płci oraz podobny ze względu na typ środowiska społecznego wskazują na zależność religijności dzieci od religijności rodziny. Dokładniejsze określenie owej zależności, ustalenie jej zasięgu wymaga dalszych analiz i porównań.

III. RELIGIJNOŚĆ RODZINY A STAN RELIGIJNOŚCI DZIECI

Na wstępie postawiono hipotezę głoszącą, iż stan religijności dzieci uzależniony jest od stanu religijności ich rodzin. Weryfikację tejże hipotezy będzie stanowić poniższa korelacja konkretnych wskaźników i typów religijności dzieci z typami religijności rodzin oraz porównanie stanu religijności rodziców i dzieci.

Zróżnicowanie stanu uczęszczania dzieci na mszę św. w zależności od typu religijności ich rodzin ukazuje tabela 1. W jej świetle zauważa się znaczny wpływ religijności rodziny na stan *dominantes* dzieci. W rodzinach typu aktywnego regularnie uczęszcza na mszę św. 86% dzieci. Odsetki dzieci uczęszczających nieregularnie są tu niewielkie. Inna natomiast sytuacja zachodzi w rodzinach typu biernego i zaniedbanego.

Odsetki dzieci systematycznie wypełniających obowiązek niedzielny są tam niższe o ok. 30—40%. Wzrasta zaś, i to kilkakrotnie, liczba dzieci zaniedbujących w mniejszym lub większym stopniu mszę św. niedzielą.

Tab. 1. Typy religijności rodzin a częstotliwość uczęszczania dzieci na mszę św. (w %)

Typy religijności rodzin	Częstotliwość uczęszczania dzieci na mszę św.						
	w każdą niedzielę	2-3 razy w miesiącu	ok. 1-2 razy w miesiącu	rzadziej	nigdy	brak odpowiedzi	ogółem
aktywny N=441	86,0	10,7	1,6	0,7	—	1,0	100,0
bierny N=679	58,0	32,4	4,8	3,8	—	1,0	100,0
zaniedbany N=475	47,1	32,0	6,2	12,3	1,1	1,3	100,0

Uwaga: Podane w tabeli odsetki stanowią średnią rezultatów badań uzyskanych w Garbowie, Końskowoli, Kraśniku Fabr., Pionkach, Puławach i Szczecinie II.

Stan religijności rodzin rzutuje również na stosunek dzieci do praktyki pacierza. Jak informuje tabela 2, w rodzinach bardziej religijnych dzieci częściej się modlą. Podczas gdy odmawia pacierz 48% dzieci, w rodzinach religijnie biernych — 63%, to w rodzinach religijnie aktywnych codziennie czyni to 86% dzieci. Porównanie układów odsetków tabeli 1 z układami odsetków tabeli 2 wskazuje na niemałą identyczną zależność obydwu analizowanych tu praktyk dziecięcych od stanu religijności rodziny.

Tab. 2. Typy religijności rodzin a częstotliwość odmawiania pacierza przez dzieci (w %)

Typy religijności rodzin	Częstotliwość odmawiania pacierza przez dzieci					
	codziennie	kilka razy na tydzień	rzadziej	nigdy	brak odpowiedzi	ogółem
aktywny N=271	86,3	10,3	2,2	—	1,2	100,0
bierny N=328	63,4	17,4	14,6	2,1	2,5	100,0
zaniedbany	48,3	31,8	15,3	0,6	4,0	100,0

Uwaga: Podane w tabeli odsetki stanowią średnią rezultatów badań uzyskanych w Pionkach, Puławach i Szczecinie II.

Zachowania moralne dzieci także są uzależnione od stanu religijności rodzin. Badania przeprowadzone w Pionkach wykazały, że stan bójek dzieci z kolegami wzrasta nieco w miarę zmniejszania się stanu religijności ich rodzin. W rodzinach religijnie aktywnych prowadzi bójki z kolegami 42% badanych dzieci; w rodzinach religijnie biernych — 46%; w rodzinach religijnie zaniedbanych — 49%. Nieco większe zróżnicowanie stanu bójek dziecięcych stwierdzono w Puławach. Odsetki dzieci bijących się z kolegami kształtują się tam następująco: w rodzinach aktywnych religijnie — 28%, w rodzinach biernych religijnie — 31%, w rodzinach zaniedbanych religijnie — 41%. Z dalszych badań wynika, że stan bójek dziecięcych uzależniony jest nie tyle od globalnie ujętej religijności rodziny, ile od jednego tylko jej wskaźnika, mianowicie współżycia rodziców z ludźmi. Np. w Końskowoli w rodzinach skłóconych wewnątrznie oraz skłóconych i pogniwanych z sąsiadami prowadzi bójki 67% badanych dzieci, podczas gdy w rodzinach żyjących w wewnętrznej i zewnętrznej zgodzie czyni to tylko 30% dzieci. Podobny stan stwierdzono w Lublinie I. Odsetki dzieci bijących się z kolegami wynoszą tam w rodzinach konfliktowych 53%, a w rodzinach żyjących w zgodzie — 28%.

Na ujawnioną w trakcie szczegółowych analiz zależność religijności dzieci od stanu religijności ich rodzin warto spojrzeć bardziej syntetycznie. Takie syntetyczne ujęcie poszukiwanej zależności zawiera tabela 3.

Tab. 3. Typy religijności rodzin a typy religijności dzieci (w %)

Typy religijności rodzin	Typy religijności dzieci			
	aktywny	bierny	zaniedbany	ogółem
aktywny N=608	82,1	15,8	2,1	100,0
bierny N=710	34,2	54,4	11,4	100,0
zaniedbany N=331	18,7	46,8	34,5	100,0

Uwaga: Podane w tabeli odsetki stanowią średnią rezultatów badań uzyskanych w Wiązajnach, Krośnie Odrz., Pasłęku, Międzyrzeczu Wlkp., Augustowie, Lublinie II i Szczecinie II.

Tabela ta ukazuje zasięg poszczególnych typów religijności dzieci w poszczególnych typach religijności rodzin. W świetle tabeli 3 zależność ta okazuje się bardzo silna. Bowiem najliczniejszą grupą w ramach aktywnego i biernego typu religijności rodzin tworzą dzieci należące do tego samego typu, który reprezentują rodzice. W rodzinach typu aktywnego grupę najliczniejszą tworzą dzieci religijnie aktywne, w rodzinach typu biernego — dzieci religijnie bierne. W rodzinach typu zaniedbanego naj-

liczniejszą grupę stanowią dzieci religijnie bierne, a w następnej kolejności — dzieci religijnie zaniedbane. Siła wpływu rodziny na stan religijności dzieci ukazuje się jaśniej przy korelacji skrajnych typów religijności rodziców i dzieci. Otóż w rodzinach typu aktywnego 82% dzieci jest również religijnie aktywnych, podczas gdy w rodzinach typu zaniedbanego dzieci religijnie aktywne stanowią tylko 19%. Natomiast dzieci religijnie zaniedbane w rodzinach typu aktywnego należą do rzadkości (2%), zaś w rodzinach typu zaniedbanego obejmują swym zasięgiem 34% badanych.

Wpływ religijności rodziny na religijność dzieci — mimo iż jest bardzo silny — nie eliminuje zupełnie wpływu innych czynników. Toteż stan religijności dzieci nie jest całkowicie zdeterminowany religijnością ich rodzin. Jak wynika z tabeli 3 w aktywnym typie rodzin nie wszystkie dzieci są religijnie aktywne; w typie biernym — nie wszystkie religijnie bierne; w typie zaniedbanym — nie wszystkie religijnie zaniedbane. Fakty te świadczą zarówno o pozytywnym, jak i negatywnym oddziaływaniu innych jeszcze czynników. Czynniki te działają dwukierunkowo, a w sumie standaryzująco na stan religijności dzieci.

Z porównania zasięgu poszczególnych wskaźników i typów religijności rodziców i dzieci wynika, że dzieci — globalnie biorąc — są bardziej religijne niż ich rodzice. Np. na mszę św. regularnie uczęszcza 32% badanych ojców, 51% matek i 67% dzieci; codziennie odmawia pacierz 46% ojców, 68% matek i 65% dzieci; do aktywnych religijnie zaliczono 36% rodziców i 48% dzieci. Wyższy stan religijności dzieci niż ich rodzin świadczy o skuteczności rodzicielskich oddziaływań wychowawczych zmierzających do wdrożenia dzieci w życie religijne⁸.

⁸ Oddziaływania wychowawcze rodziców w zakresie religijności, sprowadzające się zazwyczaj do zainteresowania się praktykami religijnymi dziecka i do gotowości zareagowania na dziecięce zaniedbanie pod tym względem, podejmowane są przez ok. 95% badanych rodzin. O skuteczności tychże oddziaływań zdaje się świadczyć porównanie stanu praktyk religijnych ankietowanych dzieci ze stanem praktyk ich starszego rodzeństwa. Z porównania tego okazuje się, że dzieci ankietowane gorliwiej praktykują niż ich starsi bracia i siostry. W Pionkach na przykład regularnie uczęszcza na mszę św. 86% ankietowanych dzieci (tj. osób w wieku 12-15 lat) oraz 80% ich siostr i 72% braci będących w wieku powyżej 16 lat. W Lublinie I odsetki te wynoszą: dla ankietowanych dzieci — 69%, dla starszych siostr — 54%, dla starszych braci — 38%. Podobnie zróżnicowana jest praktyka pacierza. Odsetki codziennie odmawiających pacierz wynoszą dla ankietowanych dzieci, ale ich starszych siostr oraz starszych braci: w Garbowie — 71%, 61%, 60%; w Pionkach — 68%, 65%, 53%, w Lublinie I — 62%, 56%, 47%. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że zmniejszanie się stanu praktyk religijnych u starszego rodzeństwa wiąże się m. in. z osłabieniem nacisku i kontroli rodziców w stosunku do dorastającej młodzieży. Zatem wyższy stan praktyk religijnych u dzieci młodszych byłby w znacznej mierze efektem rodzicielskich oddziaływań wychowawczych.

Natomiast, skuteczność oddziaływania innych czynników środowiskowych⁹ na religijność dzieci wydaje się być w znacznym stopniu uzależniona od stanu religijności rodziny. Przypuszczenie to nasuwa się w wyniku porównania stanu religijności dzieci ze stanem religijności ich rodziców w poszczególnych parafiach. Z porównań tych zdaje się wynikać, że czynnikiem w głównej mierze różnicującym stan religijności dzieci jest nie tyle typ środowiska społecznego, ile stan religijności rodziny. Toteż oddziaływanie czynników specyficznych dla danego typu środowiska traci w jakiejś mierze swoją skuteczność wobec odmiennego kierunku wpływu rodziny. Dla ilustracji warto tu zestawić stan regularnego uczęszczania dzieci na mszę św. w Piotrkowie Tryb. i w Szczecinie I. Należałoby się tutaj spodziewać wyższego stanu *dominantes* wśród dzieci piotrkowskich, gdyż — globalnie biorąc wyniki z badanych parafii — dzieci z małych miast pilniej uczęszczają na mszę św. niż dzieci wielkomięskie. Tymczasem wyższymi odsetkami (o 11%) regularnego uczęszczania na mszę św. wykazały się dzieci szczecińskie. Fakt ten staje się zrozumiały w kontekście religijności rodzin. Bowiem w Szczecinie I także są wyższe niż w Piotrkowie odsetki ojców (o 8%) i matek (o 15%) regularnie wypełniających obowiązki niedzielny.

Do tego samego wniosku zdaje się prowadzić porównanie stanu praktyki pacierza np. w małym mieście Pasłęku i w 25-krotnie od niego większym Szczecinie. W każdym z tych miast codziennie odmawia pacierz 60% badanych dzieci, mimo iż zazwyczaj dzieci z małych miast częściej się modlą niż dzieci z miast wielkich. Przyczyną jednakowych odsetków modlących się codziennie dzieci w tak bardzo zróżnicowanych środowiskach wydaje się podobny w obydwu parafiach stan tej praktyki u rodziców. Wynosi on bowiem dla ojców: w Pasłęku 29%, w Szczecinie I — 28%; dla matek: w Pasłęku — 52%, w Szczecinie I — 54%. Powyższe fakty nie znajdują równie wyraźnych odpowiedników w niektórych spośród badanych parafii, toteż wysunięte tu przypuszczenia — co do wpływu rodziny na stan skuteczności oddziaływania na dziecko innych czynników — wymaga weryfikacji w drodze szerszych i pogłębionych badań empirycznych.

W świetle przeprowadzonych wyżej korelacji porównań potwierdza się hipoteza głosząca, iż stan religijności dzieci uzależniony jest od stanu religijności rodziny. Uzależniony jest też od wychowawczych oddziaływań rodziców. Natomiast skuteczność oddziaływania innych czynników środowiskowych wydaje się w znacznym stopniu uwarunkowana religijnością środowiska rodzinnego.

⁹ Do czynników środowiskowych, oddziałujących pozytywnie lub negatywnie na stan religijności dzieci, należy oprócz rodziny zaliczyć przede wszystkim Kościół (duszpasterstwo), grupy rówieśników, szkołę oraz kulturę masową.

IV. SPOŁECZNE TYPY RODZINY A STAN RELIGIJNOŚCI DZIECI

Oddziaływanie rodziny na dziecko może mieć różny zasięg w zależności od jej społecznego typu. Rodziny liczniejsze oraz będące w częstszych kontaktach z dzieckiem, mając szersze możliwości wychowawczego oddziaływania, mogą intensywniej wpływać również na kształtowanie się jego religijności. Toteż na wstępie wysunięto hipotezy, iż w rodzinach wielkich, wielodzietnych, pełnych i zamkniętych dzieci są bardziej religijne niż w rodzinach małych, małodzietnych, niepełnych i otwartych¹⁰. Celem zweryfikowania tychże hipotez zostanie przeprowadzone porównanie zasięgu poszczególnych typów religijności dzieci w rodzinach wielkich i małych, wielodzietnych i małodzietnych, pełnych i niepełnych, zamkniętych i otwartych.

Porównanie zasięgu poszczególnych typów religijności dzieci w rodzinach wielkich i małych zawiera tabela 4. Zestawione w niej rezultaty

Tab. 4. Rodzina wielka i mała a typy religijności dzieci (w %)

Typy rodzin	Typy religijności dzieci			
	aktywny	bierny	zaniedbany	ogółem
wielka N=229	57,2	35,8	7,0	100,0
mała N=1093	50,2	34,5	15,3	100,0
różnica	+7,0	+1,3	-8,3	

Uwaga: Podane w tabeli odsetki stanowią średnią rezultatów uzyskanych w Krośnie Odrz., Pasłęku, Międzyrzeczu Wlkp., Augustowie i Lublinie II.

¹⁰ Rodzinę wielką stanowi grupa złożona przynajmniej z trzech pokoleń w linii prostej, współżyjąca stale z sobą w przestrzennym skupieniu, a rodzinę małą — grupa złożona z dwóch pokoleń; rodziców i ich dzieci.

Do rodzin wielodzietnych zaliczono tutaj rodziny posiadające czworo lub więcej dzieci, do małodzietnych — rodziny posiadające jedno lub dwoje dzieci; do średniodzietnych — rodziny posiadające troje dzieci.

Rodziną pełną nazywa się tu taką rodzinę, w której występują i żyją razem z dziećmi obydwój rodzice: ojciec i matka; rodziną niepełną — tę, w której brakuje jednego z rodziców.

Do rodzin otwartych zalicza się tutaj te rodziny, w których przynajmniej jedno z rodziców dojeżdża do pracy poza miejscowość zamieszkania; a do rodzin zamkniętych te, z których rodzice pracują we własnym gospodarstwie lub poza nim, ale w granicach miejsca zamieszkania (Por. T. Szczurkiewicz. *Rasa, środowisko, rodzina*. Warszawa—Poznań 1938 s. 132 nn.; A. Olszewska-Ładyka. *Rodzina*. Warszawa 1964 s. 12 nn.; J. Turowski, W. Piwowarski. *Przemiany w strukturze i funkcjach rodziny — wnioski socjotechniczno-pastoralne*. „Znak” 24:1972 s. 1023 nn.).

badan wskazuja na wyzszy stan religijnosci dzieci z rodzin wielkich. W tychze bowiem rodzinach jest o 7% wiecej dzieci religijnie aktywnych i o 8% mniej dzieci religijnie zaniedbanych niz w rodzinach malych. Zatem zalozona hipoteza o wyzszej religijnosci dzieci z rodzin wielkich — w swietle zaprezentowanych tu badan — znajduje potwierdzenie.

Podobny kierunek zroznicowan ujawnilo porownanie stanu religijnosci dzieci z rodzin wielodzietnych i malodzietnych. Zgodnie z przypuszczeniem wiecej dzieci typu aktywnego rekrutuje sie z rodzin wielodzietnych; mniej natomiast spotyka sie w tychze rodzinach dzieci religijnie zaniedbanych. Rownice w zasiegu poszczegolnych typow religijnosci dzieci w rodzinach wielodzietnych i malodzietnych sa jednak — jak wskazuje tabela 5 — niewielkie. Mimo to postawiona hipoteze o

Tab. 5. Rodzina wielodzietna i malodzietna a typy religijnosci dzieci (w %)

Typy rodzin	Typy religijnosci dzieci			
	aktywny	bierny	zaniedbany	ogolem
wielodzietna N=348	53,8	37,4	8,8	100,0
malodzietna N=644	51,7	33,5	14,8	100,0
roznica	+2,1	+3,9	-6,0	

Uwaga: Podobne w tabeli odsetki stanowia srednia rezultatow badan uzyskanych w Krośnie Odrz., Pasleku, Międzyrzeczu Wlkp., Augustowie i Lublinie II. W tabeli pominięto rodziny sredniodzietne, tj. majace troje dzieci.

wyższym stanie religijności dzieci z rodzin wielodzietnych można uznać za potwierdzoną.

Wyraźniej weryfikuje się hipoteza głosząca, że dzieci z rodzin pełnych odznaczają się wyższym stanem religijności niż dzieci z rodzin niepełnych. Jak informuje tabela 6, różnice w zasiegu poszczególnych

Tab. 6. Rodzina pełna i niepełna a typy religijności dzieci (w %)

Typy rodzin	Typy religijnosci dzieci			
	aktywny	bierny	zaniedbany	ogolem
pełna N=851	58,3	30,1	11,6	100,0
niepełna N=51	17,6	37,3	45,1	100,0
roznica	+40,7	-7,2	-33,5	

Uwaga: Podane w tabeli odsetki stanowia srednia rezultatow badan uzyskanych w Krośnie Odrz., Międzyrzeczu Wlkp. i Lublinie II.

typów religijności są tu bardzo duże. W rodzinach pełnych spotyka się o 40% więcej dzieci religijnie aktywnych, o 7% mniej dzieci religijnie biernych oraz o 33% mniej dzieci religijnie zaniedbanych aniżeli w rodzinach niepełnych.

Również bardzo wyraźnie potwierdzona została hipoteza o wyższym stanie religijności dzieci z rodzin zamkniętych niż z rodzin otwartych. W badanych parafiach w rodzinach zamkniętych znajduje się o 34% więcej dzieci typu aktywnego oraz o 32% mniej dzieci typu biernego niż w rodzinach otwartych (tabela 7).

Tab. 7. Rodzina zamknięta i otwarta a typy religijności dzieci (w %)

Typy rodzin	Typy religijności dzieci			
	aktywny	bierny	zaniedbany	ogółem
zamknięta N=515	61,0	28,3	10,7	100,0
otwarta N=117	26,5	60,7	12,8	100,0
różnica	+34,5	-32,4	-2,1	

Uwaga: Podane w tabeli odsetki stanowią średnią rezultatów badań uzyskanych w Krośnie Odrz. i Międzyrzeczu Wlkp.

W świetle przeprowadzonych wyżej porównań okazuje się, że społeczny typ rodziny nie jest czymś obojętnym dla rozwoju religijności dziecka. Dzieci z rodzin wielkich, wielodzietnych, pełnych i zamkniętych odznaczają się wyższym stanem religijności niż ich rówieśnicy z rodzin małych, małodzietnych, niepełnych i otwartych. Zatem wszystkie — brane tu pod uwagę — hipotezy zostały potwierdzone.

Nie można jednak utożsamiać stopnia weryfikacji powyższych hipotez ze stopniem uzależnienia religijności dzieci od czynników różnicujących społecznie badane rodziny. Bowiern religijność dzieci jest uwarunkowana nie tylko strukturalnospołecznymi elementami ich rodzin. Jej stan uzależniony jest od wielu — nie branych tu pod uwagę — czynników, a zwłaszcza od religijności rodziny. Odpowiedzi ankietowanych ujawniły fakt, iż przynajmniej w niektórych parafiach rodziny wielkie, wielodzietne i zamknięte odznaczają się wyższym stanem religijności niż rodziny małe, małodzietne i otwarte¹¹. W tej sytuacji wolno przypu-

¹¹ Zróznicowanie stanu religijności rodziny w zależności od ich społecznego typu ukazane jest jedynie w opracowaniu badań przeprowadzonych w trzech parafiach: Paślęku, Augustowie i Bartoszcach. Podane tam statystyki wskazują

szczać, że wyższy stan religijności dzieci z rodzin wielkich, wielodzietnych i zamkniętych jest w pewnej mierze efektem wyższego stanu religijności tychże rodzin. Dotychczasowy stan badań nie pozwala jednak na wyodrębnienie wpływu czynników strukturalnospołecznych rodziny od wpływu religijności rodzin na stan religijności dzieci. Toteż bliższe określenie stopnia uzależnienia religijności dzieci od społecznych typów rodziny wymaga szerszych i pogłębionych badań.

W podsumowaniu całości rezultatów badań zaprezentowanych w niniejszym opracowaniu stwierdza się, że zarówno charakter, jak i stan religijności dzieci uzależniony jest od środowiska rodzinnego. Potwierdzone bowiem zostały wszystkie, wysunięte na wstępie, hipotezy.

Religijność dzieci posiada cechy charakterystyczne dla religijności rodziców. Jedna i druga są ukierunkowane rytualistycznie przy równoczesnym niewielkim osobistym zaangażowaniu w sprawę poznania lub pogłębienia znajomości prawd wiary oraz słabym wpływem na postępowanie moralne. Matki i dziewczęta są bardziej religijne niż ojcowie i chłopcy. Najwyższym stanem religijności wykazali się rodzice i dzieci z małych miast. Drugą pozycję pod tym względem zajmują rodzice i dzieci mieszkający na wsi; trzecią — rodzice pracujący w pegeerze z rodzin pegeerowskich.

Stan religijności dzieci uzależniony jest od stanu religijności ich rodziców: im bardziej religijni są rodzice, tym bardziej religijne są dzieci; i odwrotnie: im mniej religijni są rodzice, tym niższym stanem religijności odznaczają się dzieci. Na stan religijności dzieci wywierają też wpływ wychowawcze oddziaływania rodziców. Wskutek tego dzieci są bardziej religijne niż ich rodzice. Wpływ innych czynników środowiskowych na stan religijności dzieci wydaje się w znacznej mierze uwarunkowany stanem religijności środowiska rodzinnego.

Stan religijności dzieci uwarunkowany jest też społecznym typem rodziny. Dzieci z rodzin wielkich, wielodzietnych, pełnych i zamkniętych są bardziej religijne niż ich rówieśnicy z rodzin małych, małodzietnych, niepełnych i otwartych. Bliższe określenie stopnia tego uwarunkowania wymaga szerszych i pogłębionych badań.

Wykrycie i zweryfikowanie powyższych zależności na drodze kilkunastu badań empirycznych stanowi — mimo pewnych niedociągnięć — poważny dorobek polskiej socjologii religii; może też posłużyć za ważną dyrektywę dla socjotechniki pastoralnej.

---

na wyższy stan praktyk religijnych w rodzinach wielkich, wielodzietnych i zamkniętych.

ŹRÓDŁA

- Bogdański J. Religijność dzieci szkół podstawowych a środowisko rodzinne na przykładzie miasta Puławy. Lublin 1970 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Czerwiński E. Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie szkoły nr 16 w Piotrkowie Tybunalskim. Lublin 1973 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Harmaciński R. Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Krosno Odrzańskie. Lublin 1973 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Kacperski H. Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Pasłek. Lublin 1973 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Klimczuk Z. Postawy religijne dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie wybranych Państwowych Gospodarstw Rolnych w powiecie Bartoszyce. Lublin 1975 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Kowalski J. Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii św. Agnieszki w Lublinie. Lublin 1975 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Lipiec B. Religijność dzieci a środowisko rodzinne w rejonie uprzemysłowionym na przykładzie Pionek. Lublin 1970 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Łątka S. Wpływ rodziny wielkowiejskiej na religijność dzieci szkół podstawowych na przykładzie parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Lublinie. Lublin 1970 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Niemyski F. Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Wizajny. Lublin 1974 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Nowak J. Postawy religijne dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Końskowola. Lublin 1971 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Nuerneberg G. Uwarunkowania religijności dzieci szkół podstawowych w środowisku wielkowiejskim na przykładzie parafii św. Stanisława Kostki w Szczecinie. Lublin 1974 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Pawłaczuk S. Uwarunkowania religijności dzieci szkół podstawowych na przykładzie parafii Rossosz. Lublin 1971 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Plewik A. Wpływ rodziny na religijność dzieci w środowisku miejskim na przykładzie Kraśnika Fabrycznego. Lublin 1971 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Sasadeusz K. Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii św. Józefa w Szczecinie. Lublin 1973 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Sędział Z. Środowisko rodzinne a religijność dzieci na przykładzie parafii Augustów. Lublin 1975 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Stawicki R. Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Międzyrzecz Wielkopolski. Lublin 1974 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).
- Śrutwa J. Religijność dzieci a środowisko rodzinne na przykładzie parafii Garbów. Lublin 1969 (Praca magisterska; maszynopis w Archiwum KUL).

HOME ENVIRONMENT AND THE RELIGIOUSNESS OF CHILDREN**Summary**

On the basis of the materials collected from 17 questionnaires made among children from primary school (grades V-VII) the author makes the following statements: 1. The state of the religiousness of children as well as the character of that religiousness depends on the home environment; 2. The religiousness of children has the qualities characteristic of the religiousness of their parents; 3. The state of religiousness in relation to the social environment is as follows: parents and children from small towns take the highest position, next parents and children living in the country, then parents working on state farms and children from big cities and finally parents in big cities and children from state farms; 4. The state of the religiousness of children depends on the state of the religiousness of their parents; the more religious the parents, the more religious the children and vice versa; 5. The state of the religiousness of children is conditioned by the social type of the family.